

דף שבועי

בס"ד

פרשת חקת, תשפ"ד, מספר 1577

על בארה של מרים ועל שירתה: היבטים מטאפוריים, תחביריים ודקדוקיים יוסף אלישע

"איטר יד ימינו" (אדם שמאלי; שו' ג; סגור יד ימינו, שאינו משתמש בה, תה' ט:טז). ומדוע? ניתן ללמוד על כך מדברי המדרש על אויבי ישראל (תנחומא, שם מז), שנתכנסו כל האומות וארבו לישראל בין שני הרים, זכריים ונקביים בצורתם:

וההר מלמעלן (=מלמעלה) עשוי מערות מערות, וכנגד המערות הר שכנגדו עשוי סלעים סלעים כמין שדיים.

כך נדרש הצירוף "וְאֵשֶׁד הַנְּחָלִים" (במ' כא:טו). ואמרו הגויים האויבים:

כשירדו ישראל לתוך הנחל, אלו עומדין לפנינו בתוך הנחל ואנו למעלה מן הנהרות ונהרוג את כולם!
כיוון שהגיעו ישראל לאותו מקום, לא הצריכן הקב"ה לירד למטן לנחל אלא רמו להרים ונכנסו שדיים של הר זה לתוך מערות של הר זה ומתו כולן ... ואותו נחל מפסיק בין תחומי א"י לארץ מואב.

כלומר, נחלי ארנון היו גבול טבעי בין הארצות. ועברו ישראל על אותן ההרים ולא ידעו כל הניסים הללו!

שהרי אין בעל הנס מכיר בניסו.
אמר הקב"ה: הריני מודיע לבני כמה אוכלוסין איבדתי מפניהם, ירדה הבאר לאותן המערות והוציאה גולגליות וזרועות ורגליים שאין להם חקר, וישראל חזרו לבקש את הבאר וראו אותה מאירה כלבנה בתוך הנחל, שהייתה מוציאה איברים איברים ... שירדה לפרסם את הנסים.
כך נדרש הפסוק: "אֵת זֶהב בְּסוּפָהּ וְאֵת הַנְּחָלִים אֲרֹנוֹךְ" (במ' כא:יד):

שעשה להם הקב"ה אותות ונסים בנחלי ארנון כנעשים שעשה להם על ים סוף (תנחומא, שם כ).
תיאורי המקום הרבים: "וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות, ומבמות הגיא אשר בשדה מואב, ראש הפסגה" (שם:יז-כ) מתארים מצב של ניעות ותמרון מתמשך, ומרמזים על תלמידי החכמים העוסקים בתורה תדיר, שאינם נשארים במקום אחד, אלא מתעלים והולכים בתורת ה' עד לפסגה, אף פטורים מתשלום ארנונה (הרמוז בשם הנחל "ארנון") ופורקים מהם עול מלכות ועול דרך ארץ כמדובר שהוא טריטוריה נעדרת חוקים (פרקי אבות, תנחומא, חוקת, כא). וכן דרש רבי חייא בר אבא:

אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה את זה ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר: "אֵת זֶהב בְּסוּפָהּ". אל תקרי בסופה (בשורוק), אלא בְּסוּפָהּ (בחולם). קידושין ל"ב. כלומר, בסוף הדיון האהבה מתגברת בהיות המחלוקת לשם שמיים שסופה להתקיים (פרקי אבות). "וְהֵב" בנוטריקון הבן והאב ואהבה.

א. "עלי באר ענו לה. באר חפרוה שרים, פרוה נדיבי העם" (במ' כא:יז-יח)

ר' יוסי בר' יהודה אומר: שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל, אלו הן: משה אהרון ומרים. ושלוש מתנות טובות נתנו על ידם ואלו הן: (1) באר (2) ענן (3) ומן. באר בזכות מרים, עמוד ענן בזכות אהרון, מן בזכות משה. מתה מרים נסתלק הבאר, שנאמר: "וַתָּמָת שֵׁם מְרִים" (במ' כא:א), וכתוב בתריה (אחר כך): "וְלֹא הָיָה מִים לַעֲדָה" (ב). וחזרה בזכות שניהם (מסכת תענית ט"ז א').

רבתינו שואלים: וכי הייתה כאן פעולת חפירה/כרייה? והלא מדובר על מתנה רוחנית על-טבעית, המפורטת בפרקי אבות, במשנה העוסקת בעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות?! כלומר, מדובר בפרטים רוחניים שמעבר לבריאה ושאינם ניתנים להסברה ולהמשגה בשכל האנושי. ועוד, איך ייתכן שהבאר הייתה מתניידת עם בני ישראל ממקום למקום מ"ב מסעות במשך ארבעים שנה? ואם כן, על כורחך אתה חייב לומר שכשם שענני הכבוד ו"לחם האבירים" (תה' עח:כה) שירד להם לישראל מן השמיים היו אירועים ניסיים,¹ כך גם בארה של מרים, שניתנה לישראל בתחילת ארבעים השנה. היא הופיעה בזכות מרים, נעלמה במותה וחזרה עד מות שלושת הרועים.

ברמה התחבירית-ספרותית, הפסוק הראשון בשירה נאמר בפנייה ישירה, בצורת הציווי: עלי באר! ואז הוא עובר לגוף שלישי בריבוי: "ענו לה!". הפסוק השני: "באר - חפרוה שרים, פרוה נדיבי העם" בנוי בצורה של משפט ייחוד בעל שתי צלעות, רישא וסיפא, וישנה תקבולת ישרה ביניהן, המתבטאת בשני פועלי חפירה/כרייה, בעלי כינוי מוסב חוזר דבוק של הנסתרות, הבאר. כורי הבאר הם השרים, נדיבי העם, לכאורה, למרות שברובד הדרש, כאמור, אין מדובר כאן בבאר שנחפרה באופן טבעי, ולא ברור מי הם בדיוק אותם כורים פילנתרופים המורמים מהעם. המדרש מפרש: "אלא שניתנה אבות שנקראו שרים" (תנחומא, חוקת, כ"א). יתרה מכך: דוד המלך מתפלל לה': "אֵל תִּשְׁטַפְּנִי שְׂבַלַת מִים וְאֵל תְּבַלְעֵנִי מְצוּלָה וְאֵל תִּתְּנֵנִי עָלֵי בְּאֵר פִּי". כלומר, "ואל תסגור עלי", כמו

* יוסף אלישע הוא ד"ר ללשון ומרצה במכללת "אורות ישראל", רחובות. מחבר סדרת הספרים על פרשות השבוע: "תהינה לראש עמרם".

** המאמר מוקדש לזכר הנופלים במלחמת "חרבות ברזל", בני העיר טבריה: אלירז גבאי בן הרצל וליאב סעדה בן יוסף, ה"ד. וכן לע"ג הורי היקרים: ר' עמרם אלישע בן שמחה ויהודית בת בשיה לבית מימון ז"ל.

1 וא"ר יונה: "אל תתמה, הדין ירדנא עבר בימא דטבריא ולא מתערב ביה (=אל תתפלא, זה הירדן עובר בכינרת ולא מתערב בה), מעשה ניסים יש בדבר! (בר"ר: פרשה ד, סימן ד).

ב. וְנִשְׁקְפָה עַל פְּנֵי הַיְשִׁימוֹן (במ' כא: כ)

הובא בגמרא:
אמר רבי חייא: "הרוצה לראות בארה של מרים יעלה לראש הר הכרמל ויצפה ויראה **כמין כברה בים**" (רש"י: "סלע עגול ועשוי ככברה") וזו היא בארה של מרים". אמר רב: "מעין המיטלטל טהור וזהו בארה של מרים" (שבת לה ע"א).
לפי הכתוב כאן, הר הכרמל הוא "הישימון" המוזכר בתורה, שממנו ניבטת באר מרים, המשוקעת בימת הכינרת, ואין הכוונה להר הכרמל שבחיפה, של אליהו הנביא, שהרי אין היתכנות לראיית הכינרת משם.² בספר "ישא ברכה"³ מפורש ש"כנראה הכוונה להרי הגולן המשקיפים על הכינרת", ויש מי שהבין שהכוונה להר שעליו בנויה ישיבת רבי מאיר בעל הנס בטבריה, והעומד על הישימון וראה בתוך הים (הכינרת) כמלוא פי תנור" (רש"י בעקבות מדרש תנחומא), או "כעין נפה גדולה" (במ"ר, פרשה י"ט, סימן כ"ו). אלה הדימויים המופיעים בספרות התלמודית ובדברי רבותינו במדרש. בנוסף, המדרש מתאר שפע עצום של מים שנבעו מהבאר במדר: "והיו יוצאין חוץ למחנה ומקיפים חלק גדול ממנו, ומגדלין מיני דשאים ואילנות שאין להם סוף"; "ואשה שהייתה צריכה לילך אצל חברתה מדגל לדגל הייתה הולכת בספינה" (תנחומא, חוקת, כ"א). כמו כן מובא סיפור מעשה על האר"י לוריא אשכנזי זצ"ל, שבכל ערב שבת היה בא מצפת לטבריה, לוקח סירה ושט בה עד למצע הכינרת, פושט בגדיו וטובל במימיה של הבאר ועולה לסירה. פעם אחת לקח עימו את תלמידו רבי חיים ויטאל זצ"ל, וכמנהגו ירד וטבל. כשעלה לסירה אמר לתלמידו:

מדוע לא עשית כמוני? זו הייתה בארה של מרים, ואם היית טובל בה היית זוכה לגילויים עצומים ("קובץ דרשות לרבני מצרים", ישא ברכה, עמ' ק"ס).

לפי גרסה אחרת, האר"י נתן לתלמידו לשתות ממי הבאר, ונפתחו לו מעיינות החוכמה. באשר למיקום הבאר נאמר, שנמצאת בין עמודי בית הכנסת העתיק שלחוף ימה של טבריה, אך למעשה אף אחד אינו יודע היום את מיקומה המדויק. לא זו בלבד, אלא שברמה הדקדוקית, התרגום מתרגם את הפועל "ונשקפה" – ואסתכיא. המורה ש"שכ"י (סמך) ושין שמאלית מתחלפות) מופיע גם בספר ישעיה בתקבולת הלוקוחה מעולם המים והימים, מעגן האוניות וכלי השיט: "ועל כל אניות תרשיש, ועל כל שכיות החמדה" (יש' ב: טו). על פי התקבולת הישרה בפסוק, המקבילה לצירוף "אניות תרשיש" המופיע ברישא של הפסוק היא: "שכיות החמדה". על כן נראה לפרש בראייה ראשונה, ומתוך הסתמכות על התקבולת הזו, כי "שכיות החמדה" הן ספינות יוקרה.⁴ אם כן, על פי כל יתר המקורות שהוצגו לעיל, נראה לפרש "שכיות החמדה" מלשון "קישוט". כך גם עולה מן השורש "סכ"ה", שמשמעו 'צפה' בארמית (הסמך מחליפה את השין המקורית). כך גם הבינו מלומדים רבים, אם כי לפי זה התקבולת אינה מיושבת.

לדעתי, גם בערבית השורש ס.כ.ה משמעו צפייה, ראייה. כך דרש רבי לוי בר סיסי בהתייחסו לגיזרונה של המילה הזו: "לשון ערבי הוא, בערבי קורין לנביא סכיא" (ויקרא רבה, פרשה א, סימן ג). כך נדרש גם שמה של שרה אמנו, שיש המזהים אותה עם יסכה

(בר' יא: כט), "שהכול סוכין ביופיה" ו"על שם שסוכה ברוח הקודש"⁵. צריך לעמוד על הקשר שבין היופי הרוחני של האדם לבין יכולתו לחזות בנועם ה' ולראות מעבר למציאות הגשמית והרגעית בעולם.⁶ מכל מקום, הגם שיש בידינו עדי משמעים רבים, התקבולת איננה מיושבת, כאמור, ומה שמסותר ועולה יפה ברמה הדרשנית, אינו מתקבל ברמה הבלשנית המשווה. על כן, נצרכנו לה לאוגריתית, היא השפה העתיקה המקבילה, בת התקופה המקראית, המתוארכת למאה ה"ד לפנה"ס, שנמצאה בלודקיה שבסוריה (כ-12 ק"מ מחופי הים התיכון), חרוטה על לוחות טין. שם נמצא השורש תכ"ת (תיו רפה חלף שין ימנית/שמאלית) ומשמעו: ספינה, כמתבקש. כלומר, יש שאנו נדרשים להיעזר במקורות חוץ מקראיים לצורך הבנה של מילה יחידאית, או שהיא בעלת משמעות יחידאית, שאין לה אח ורע בפסוקי המקרא האחרים.⁷ כעת, כשאני נדרש לסוגיית באר מרים, הנשקפת בתכלת ימה של טבריה (= "טובה ראייתה" בנוטריון), שהתנא רבי מאיר הצליח לנסוק באמצעות הראייה המגוונת שלו מהתכלת שבציציותו לים ולהגיע משם עד לשמי הרקיע ואבן הספיר, ועד כיסא הכבוד הגיע, אפשר לראות את הקשר בין ראיית יפי-הבאר המשתקף בכינרת לבין הסכייה ברוח הקודש וזכירת הבורא יתברך (תנחומא, שלח, טו). אותה ראייה עתידית-נבואית משתקפת גם בבת הצחוק של רבי עקיבא, מורו ורבו של רבי מאיר, למראה חורבנו של בית המקדש, שגרם לכל יתר החכמים שהתלוו אליו לבכות, אך הוא ראה למרחוק, שאם נבואות החורבן שעשה האויב בבית א-לוהינו התגשמו, בוודאי שתתגשם נבואת הבניין ברחובותיה של ירושלים, כמאמר הנביא זכריה. יתרה מכך: ברמה הסגנונית, השורש שק"ף מופיע בתנ"ך שתיים-עשרה פעמים, מתוכן עשר פעמים בפעלים ופעמיים נוספות בשמות תואר (שקופים). קבוצת ההקשרים שבה מופיע שורש זה מבטאת הקשר שלילי או סתמי,⁸ חוץ מהקשר חיובי מובהק, חריג אחד לבדיקה הסגנונית הזו: "השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל" (דב' כו: טו), אכ"ר.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

5 ראו רש"י לבר' יא: כט, בעקבות הגמרא במסכת מגילה יד ע"א ובמדרשים: שמות רבה, פרשה א; תנחומא, שמות, סימן א.

6 התנא "אנטיגנוס איש סוכו" מכונה על שם מקומו. אפשר שהיה מקום זה מסוגל לנביאות ועל כן הוא קרוי בשורש הזה, או שחכמיו היו זוכים להתנבא.

7 בעניין זה ראו: פרופ' יהושע בלאו, **תורת ההגה והצורות של לשון המקרא**, פרק ה, עמ' 23-24, והערת שוליים מס' 5 שם.

8 למשל: "וישקיפו על פני סדום" (בר' יח: טו); "בעד החלון נשקפה ותייבב אם סיסרא" (שו' ה: כח); "ומיכל בת שאול נשקפה בעד החלון ותרא את המלך דוד ... ותבו לו בלבה" (שמו"ב ו: טז; דה"מ א: טו: כט); "וישקיפו אליו שניים שלושה טריסים" (מ"ב ט: ג), חיסול איזבל; כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי" (מש' ז: ו); "כי רעה נשקפה מצפון ושבר גדול" (יר' ו: א).

2 השוו לגמרא במסכת מגילה כט ע"א. שם נדרש הפסוק: "כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא" (יר' מו: יח), וכתב רש"י על הגמרא: "למדנו שעבר כרמל את הים (התיכון), ואימתי היה? בשעת מתן תורה. מכאן עדות להתרחבות לא טבעית שמעבר לממדי המקום, בבחינת 'הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו'". כך נדרש גם כינוי של הא-ל "המקום ברוך הוא".

3 ספר דרשות על התורה לרב יחיאל בוחבוט, בתוך: קובץ דרשות לרבני מצרים, ירושלים, תש"ס, עמ' ק"ס.

4 וכן הובא במדרש ש"אפילו ספינות שהיו מפרשות בים הגדול היו ניצולות בזכותו של אברהם" (בר' ו: סדר לך לך, פר' לט, יז). ה"פניקים" הם הלבנונים הקדומים בפי הרומאים, בני צור וצידון, היו ידועים כימאים מעולים "יורדי הים באניות, עשי מלאכה במים רבים" (תה' קז: כג).